

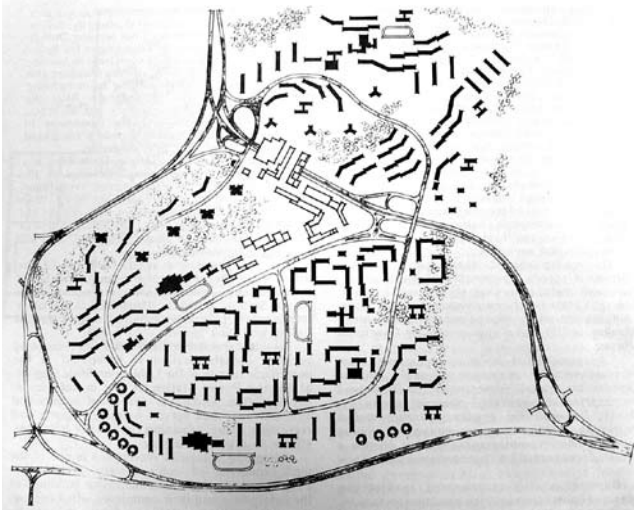
Powojenne projekty zabudowy modernistycznej Wilna i ich realizacja

Liutauras Nekrošius

Wprowadzenie

W wyniku II Wojny Światowej Wilno straciło ponad połowę ludności, w tym całe pokolenie architektów, a zniszczeniu uległa ponad połowa jego zabudowy. Jednak w drugiej połowie dwudziestego wieku, podobnie, jak w wielu innych miastach europejskich, w Wilnie nastąpił dynamiczny rozwój urbanizacyjny i przemysłowy. Do początków lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, parokrotnie powiększył się obszar miasta, a liczba jego mieszkańców przekroczyła pół miliona. Jednak to nowe miasto, powstałe pod hasłem „budowy komunizmu” nadal budzi kontrowersje. Co prawda, w okresie powojennym, w całej Europie stosowano masowe budownictwo prefabrykowane (zarówno na wschodzie, jak i na zachodzie kontynentu), jednak w Europie Wschodniej rozwój ten przybrał silny wymiar polityczny – tutaj masowe budownictwo traktowano jako atrybut nowej, komunistycznej władzy. Tak dynamiczny rozwój spowodował głębokie zmiany w strukturze i krajobrazie miasta.

1. *Dzielnica mieszkaniowa Lazdynai (brak wypełnienia – niezrealizowane centrum publiczne), projekt opracowany w latach 1962–63, poprawiony w latach 1965–66 i zrealizowany w latach 1967–73; architekci: Vytautas Brėdikis, Vytautas E. Čekanauskas (z archiwum V. E. Čekanauskasa)*

W latach 1945–1960, nastąpiła odbudowa zniszczonych w czasie wojny budynków oraz proces zagęszczenia zabudowy miejskiej. Podczas okupacji sowieckiej architektura na Litwie rozwijała się zgodnie z zaleceniami polityki ZSRR oraz obowiązującym wówczas ustawodawstwem. Z tego względu, w latach powojennych, tak na Litwie, jak i w innych częściach ZSRR, stosowano w architekturze stylistykę historyczną. W 1955 roku, w myśl decyzji Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego „O likwidacji zdobnictwa w architekturze i budownictwie”, zarówno na Litwie, jak i w całym ZSRR, zaczęto projektować charakterystyczną architekturę zindustrializowaną. Najwcześniejsze obiekty modernistyczne zaprojektowane po wojnie doczekały się realizacji dopiero u schyłku lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Jednak realizacja większości projektów przypadła na okres po roku 1960. Obecnie dokonania architektoniczne tego okresu traktowane są przez wielu badaczy architektury jako integralna część epoki modernizmu. Powrót do ideologii modernistycznej w architekturze zbiegł się w czasie z nasileniem procesów urbanizacyjnych. Wilno, które dotychczas rozwijało się przede wszystkim w obrębie swoich granic historycznych, w ciągu trzydziestu lat parokrotnie zwiększyło zarówno swój obszar, jak i liczbę mieszkańców. W tym czasie zaprojektowano i wybudowano ogromne monofunkcyjne dzielnice – mieszkaniowe, przemysłowe, związane ze służbą zdrowia oraz szkolnictwem. Poza zabudową mieszkaniową oraz placówkami użyteczności publicznej, znalazły się tam również inne obiekty usługowe, nie tylko o istotnej wartości artystycznej, ale także będące odpowiedzią na architektoniczne wyzwania swoich czasów.

Architektura Wilna lat 60. i 70. XX wieku

Kilkadziesiąt realizacji architektonicznych i urbanistycznych w Wilnie z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dwudziestego stulecia było laureatami rozmaitych radzieckich nagród i przedmio-

2. Nowa seria piętnastu typowych budynków mieszkalnych, projekty dla dzielnicy Lazdynai. Część budynków mieszkalnych rozmieszczono w segmentach w poprzek linii spadku terenu, inne zaś na planie o zakłóconej geometrii wzdłuż linii spadku. (fot. M. Sakalauskas, wg *Vilniaus architektūra*, Wilno: Vaga, 1978 r.)

tem wielu publikacji w prasie zarówno branżowej, jak i popularnej, w kraju i zagranicą. W społeczeństwie ukształtował się pozytywny wizerunek architektury litewskiej z czasów Związku Radzieckiego, który niejednokrotnie daje o sobie znać obecnie. Wiele projektów z tamtego okresu uznano za wzorzec i punkt odniesienia dla późniejszych prac architektonicznych. W latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku, 40 obiektów architektury modernistycznej w Wilnie wpisanych zostało na listę dziedzictwa narodowego podlegającego ochronie. Wśród nich znalazły się zespoły urbanistyczne (dwie dzielnice mieszkaniowe, kampus studencki przy Alei Saulėtekis, obszar Nowego Śródmieścia oraz budynki Parlamentu), obiekty architektoniczne (17 budynków użyteczności publicznej, 3 realizacje architektury wewnątrz w przestrzeni publicznej oraz 14 budynków mieszkaniowych), jak również obiekty inżynieryjne (1 most). W skali całego miasta, obiekty zabytkowe współczesnej architektury Wilna stanowią niewielką (40 z ponad 2,5 tys.), lecz istotną – ze względu na typologię ich kompozycji (najważniejsze obiekty użyteczności publicznej i zespoły urbanistyczne w mieście) oraz ich położenie geograficzne (śródmieścia oraz sąsiadujące z nimi tereny) – grupę obiektów mających ogromny wpływ na wizerunek stolicy kraju¹. Brak jest szczegółowych informacji dotyczących uzasadnienia wpisania nowo wybudowanych obiektów na listę zabytków dziedzictwa kulturowego. Według byłego szefa Wydziału ds. Dziedzictwa Kulturowego Litwy, Albinasa Kuncevičiausa, czołowi przedstawiciele partii komunistycznej próbowali w ten sposób ograniczyć odsetek zabytków architektury sakralnej². Istnieje również hipoteza o swego rodzaju konflikcie pomiędzy architekturą modernistyczną, a architekturą stalinowską³.

1. Nekrošius Liutauras, Sovietinių metų architektūra kaip kultūros vertybė. Vilniaus atvejis (Contemporary Architecture as Cultural Value. Vilnius Case), w: *Journal of Architecture and Urbanism*, Nr 1, Wilno: Technika, 2012 r. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3846/20297955.2012.679786>

2. Nemeikaitė Sigita, Sovietmečio architektūra – akistatoje su istorijos ženklais w *Statyba ir architektūra*, 2006 <http://pramogos.delfi.lt/kultura/article.php?id=11212915>

3. Maciuika John Vincent "Baltic Shores, Western Winds: Lithuanian Architects and the Subversion of the Soviet Norm." *Centropa: A Journal*

Zdecydowana większość architektów projektujących powojenną, modernistyczną zabudowę Wilna uzyskała wykształcenie na uniwersytetach w Wilnie i w Kownie, natomiast najliczniejsza grupa twórców architektury stalinowskiej pochodziła z Leningradu. Do pewnego stopnia, potwierdza to lista zabytków kultury tamtych czasów, na której znajduje się zaledwie kilka obiektów epoki stalinowskiej. Warto zauważyć że, w odróżnieniu od Litwy, w krajach zachodnich obiekty architektury późnego modernizmu chronione są jedynie w wyjątkowych przypadkach, natomiast w Rosji (będącej spadkobiercą ZSRR) ochrona prawna obejmuje jedynie wczesne realizacje konstruktywizmu rosyjskiego.

W myśl obecnie obowiązujących przepisów, obiekt architektoniczny, zespół urbanistyczny lub obiekt inżynieryjny może zostać uznany za zabytek dziedzictwa kulturowego wyłącznie po upływie 50 lat od jego realizacji. W drodze wyjątku do kategorii obiektów podlegających ochronie mogą zostać wcześniej zaliczone niektóre obiekty, takie jak obiekty o szczególnym znaczeniu dla niepodległości państwa, elementy rozbudowy obiektów dziedzictwa kulturowego stanowiących ciągłość lub uzupełnienie ich wartości historycznych i artystycznych; dzieła niezwykłych już autorów, którym przyznano ważne nagrody; obiekty stanowiące wybitne przykłady rozwiązań architektonicznych danej epoki lub obiekty przedstawiające szczególną wartość ze względu na upamiętnienie wydarzeń historycznych i tożsamości społeczności lokalnych.

Niemniej jednak, wszystkie obiekty wpisane na listę zabytków kultury w czasach Związku Radzieckiego (z wyjątkiem zabytków o charakterze politycznym) zostały automatycznie przeniesione do nowo powstałej Ewidencji Obiektów o Wartości Kulturowej (w dalszej części publikacji zwanej „Ewidencją”) po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w 1990 r. Pozwoliło to ówczesnym władzom na uniknięcie podejmowania zbyt pochopnych decyzji. Zaledwie kilka spośród tych budynków wzbudziło mniejsze lub większe zainteresowanie stosownych instytucji, a niektóre z nich zostały zachowane dla potomności wyłącznie ze względu na uzyskany status. Inne zostały przebudowane, pomimo że podlegały ochronie konserwatorskiej, tracąc w konsekwencji swoją pierwotną formę architektoniczną i spójność kompozycyjną. W miarę upływu czasu, zjawiskiem powszechnym stało się uchylanie wszelkich ograniczeń związanych ze sposobem użytkowania obiektów zabytkowych. Przykładowo, w 2010 r. uchylona została ochrona konserwatorska dla zespołu budynków szpitalnych⁴, a w 2012 r. – dla dzielnicy mieszkaniowej Žirmūnai⁵ oraz dla nowego śródmieścia przy Alei Konstitucijos⁶. Obecnie rozważane jest uchylenie prawnej ochrony konserwatorskiej obejmu-

of Central European Architecture and the Related Arts 1 Nr. 2, maj 2001: 108-116. <http://faculty.baruch.cuny.edu/jmaciuika/documents/journals/centropa.pdf>

4. Ulica Antakalnio (Wilno), architektki: Eduardas Chlomauskas i Zigmantas Liandsbergis; realizacja: 1966, 1974, 1983; Nagroda Państwowa ZSRR w 1967 r.

5. Autorstwa architektów Birutė Kasperavičienė i Bronislovasa Krūminasa, 1962–1969; Nagroda Państwowa ZSRR w 1968 r.

6. Autor planów: architekt Algimantas Nasvytis (1966–67); realizacja do roku 1984; Nagroda Rady Ministrów ZSRR w 1977 r.

3. Idee strukturalizmu odzwierciedla budynek szkoły w dzielnicy Lazdynai, zbudowanej w okresie późnego modernizmu: ulica Erfurto, architekt: Česlovas Mazūras 1974 r., Nagroda Komsomolu w 1977 r. (fot. L. Nekrošius, 2011 r.)

jącej kampus uniwersytecki w Wilnie. Istnieją jednak także przykłady pozytywne – plan ogólny zagospodarowania Wilna przewiduje objęcie ochroną konserwatorską dzielnicy mieszkaniowej Lazdynai⁷. Z końcem lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, wzrosła wartość i znaczenie takich obiektów, jak na przykład pałac będący obecnie siedzibą Parlamentu Republiki Litewskiej⁸, będący w czasach Związku Radzieckiego największym zespołem budynków administracyjnych wpisanych na listę zabytków kultury. Dziś, w kontekście odzyskania przez Litwę niepodległości, obiekt ten stał się miejscem upamiętnienia tego historycznego wydarzenia.

Zjawiskiem już powszechnym stało się, że wraz z upływem 50-tej rocznicy ich powstania, zarówno budynki mieszkalne, jak i budynki użyteczności publicznej epoki stalinizmu budowane zarówno według indywidualnych, jak i typowych projektów architektoniczno-budowlanych, uzyskują status zabytków kultury. Ważnym krokiem w kierunku zapewnienia ochrony konserwatorskiej w zakresie obiektów architektury późnego modernizmu było nadanie w 2005 roku statusu zabytku Pałacowi Muzyki i Sportu w Wilnie⁹. Już kilkadziesiąt lat wcześniej, dzięki unikalnej konstrukcji podwieszanego dachu oraz charakterystycznej dla ówczesnych czasów estetyce brutalizmu, rozważano wpisanie Pałacu na listę obiektów o wartości kulturowej. Wartość historyczna Pałacu Muzyki i Sportu związana z upamiętnieniem wydarzeń z 1990 roku wzmocniła znaczenie kulturowe budynku. W obawie

przed zapomnieniem, kolejne wybitne realizacje architektoniczne lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dwudziestego wieku uzyskały status obiektów objętych ochroną konserwatorską, wśród nich dom pogrzebowy w Kownie, kampus Politechniki w Kownie oraz osiedle Juknaičiai.

Projekty zrealizowane częściowo i projekty „otwarte”

W przypadku niektórych obiektów architektonicznych dziedzictwa epoki modernizmu mamy do czynienia jedynie z częściową ich realizacją. Dotyczy to projektów o zróżnicowanej skali, jednak przede wszystkim obejmuje zespoły urbanistyczne. Jak już wcześniej wspomniano, sytuacja poszczególnych obiektów dziedzictwa urbanistycznego epoki modernizmu w Wilnie jest obecnie bardzo zróżnicowana ze względu na ich status oraz perspektywę: dzielnica mieszkaniowa Lazdynai oczekuje na przyznanie statusu obszaru chronionego, tereny Nowego Śródmieścia oraz dzielnicy Žirmūnai staną się wkrótce atrakcyjnym placem budowy, a los kampusu uniwersyteckiego przy Alei Saulėtekis nie został jeszcze przesądzony. Nie ma wątpliwości, że byłe miasto socjalistyczne, które na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat powstało na obszarach podmiejskich Wilna i nadal obejmuje znaczną część zasobów mieszkaniowych, powinno w dwudziestym pierwszym wieku zostać poddane przekształceniom i rewitalizacji. Z tego względu cztery wyżej wymienione zabytkowe zespoły urbanistyczne zasługują na bardziej pogłębione zainteresowanie, a ich pierwotna koncepcja architektoniczna powinna stać się przedmiotem analiz wyjaśniających powody uznania ich za zabytki kultury i zachodzące obecnie zmiany oraz określających właściwą formę regulacji.

Budowa dzielnic mieszkaniowych w Wilnie realizowana była w myśl hasła „Szybciej, taniej, lepiej!”

7. Architekci: Vytautas Kęstutis Balčiūnas, Vytautas Brėdikis, Vytautas Edmundas Čekanauskas; projekt: 1964–67, realizacja: 1967–1973; Nagroda Leninowska w 1974 r.

8. Wilno, Aleja Gedimino: 1) Pałac Rady Najwyższej z 1982 r., architekci: Algimantas Nasvytis, Vytautas Nasvytis, Robertas Štasėnas; 2) Budynek Rady Związków Zawodowych z 1979 r., architekt: Česlovas Mazūras; 3) Ministerstwo Finansów z 1978 r., architekt: Andrius Gudatis

9. Wilno, Ulica Rinkines 1, architekci: Chlomauskas, Kriukelis i Liandzbergis; Nagroda Litewskiej Republiki Radzieckiej

4. Szkic przestrzeni publicznej w Nowym Śródmieściu, autor: Algimantas Nasvytis, 1966 (z archiwum A. Nasvytisa)

oraz „Mieszkanie dla każdej rodziny!” Jednocześnie, wiele z nich było wysoko oceniane na obszarze całego Związku Radzieckiego ze względu na doskonałe projekty. Twórcom dzielnicy Žirmūnai (położonej w północno-wschodniej części miasta) przyznana została w 1968 roku Nagroda Państwowa ZSRR, zaś Lazdynai była pierwszą dzielnicą mieszkaniową, która w 1974 roku zdobyła jedno z najwyższych odznaczeń państwowych ZSRR – Nagrodę Leninowską. Ponadto, kilku obiektom architektonicznym wzniesionym na terenie dzielnicy również przyznano szereg nagród państwowych.

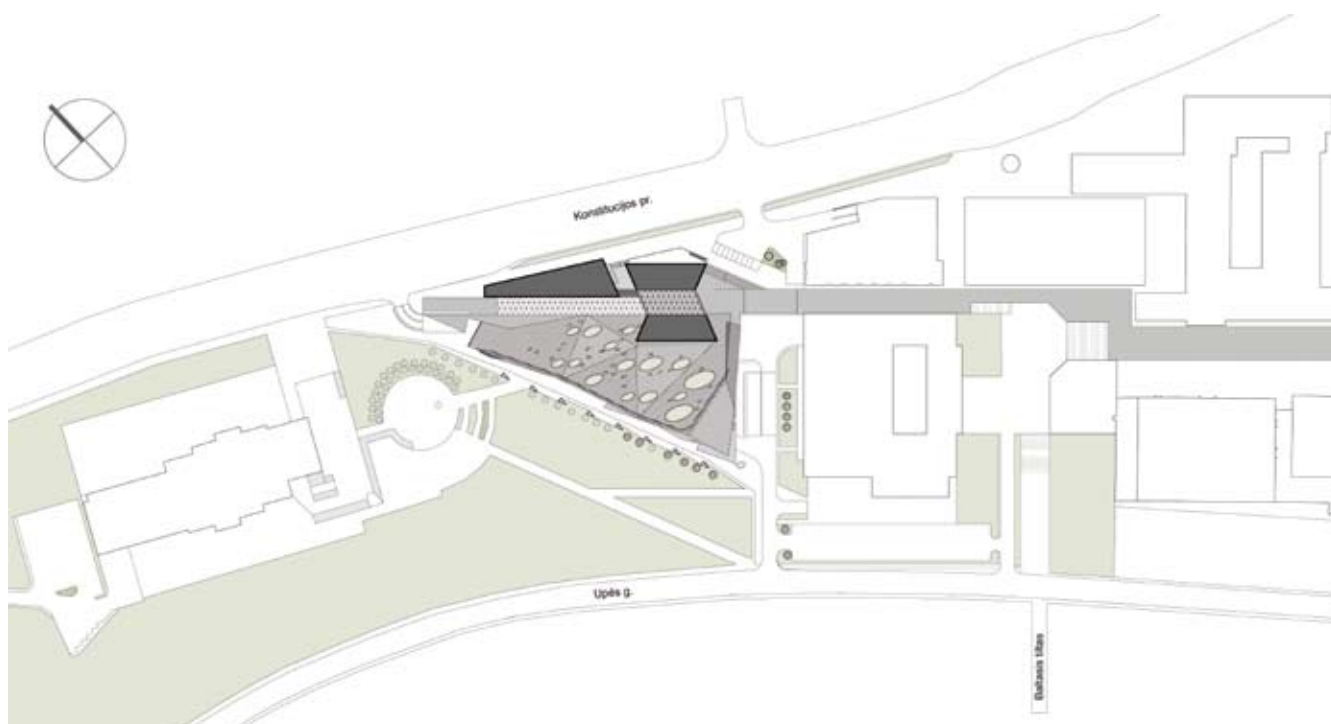
Žirmūnai była jedną z pierwszych modernistycznych dzielnic mieszkaniowych w kraju. Ochroną prawną objęta została jako pierwszy wybudowany „mikrorejon” zyskując wysokie uznanie w kręgach branżowych, politycznych, a także w społeczeństwie. Zbudowano ją w układzie linearnym, według założeń funkcjonalistycznego modelu miasta, zgodnie z którym funkcje mieszkalne, rekreacyjne, społeczne i przemysłowe były od siebie wyraźnie oddzielone.

System przestrzeni publicznej w dzielnicy nie jest przejrzysty: w odróżnieniu od innych dzielnic, tutaj budynki użyteczności publicznej, zlokalizowane wzdłuż głównej ulicy nie tworzą kompleksów architektonicznych. Cały obszar podlegał równomiernej i stopniowej zabudowie, stąd niedawne zmiany zachodzące w dzielnicy mają charakter punktowy. Mimo to znacząco wpływają one na modyfikację pierwotnego zarysu dzielnicy, w której wprowadza się obecnie zmiany polegające na budowie wysokościowców i zagęszczaniu zabudowy poszczególnych jej części poprzez wznoszenie nowych budynków i zespołów zabudowy. Po przekazaniu dawnych terenów wojskowych i przemysłowych na cele potrzeb ogólnospołecznych, zaburzony został pierwotny – linearny – charakter układu lokalizacyjnego różnych funkcji. Ze względu na swoje położenie pomiędzy obszarem śródmiejskim, a rzeką Wilią, a także z uwagi na początkową gęstość zabudowy, mniej intensywną, niż w innych, później powstałych dzielnicach mieszkaniowych miasta, dzielnica Žirmūnai stała się obiektem znacznego zainteresowania ze strony deweloperów. Biorąc pod uwagę zmiany funkcjonalne, charakter zabudowy oraz moralną i materialną degradację dzielnicy, decyzję o rezygnacji z prawnej ochrony należy uznać za uzasadnioną. Ważne, aby w przypadku Žirmūnai przygotować w jak najkrótszym czasie kompleksowy projekt rewitalizacji, dzięki któremu udałoby się przynajmniej częściowo zachować szczególny charakter architektoniczny tej dzielnicy. Natomiast sytuacja dzielnicy Lazdynai jest zasadniczo odmienna.

Lazdynai¹⁰ to jedna z dziewięciu dzielnic zbudowanych w północno-zachodniej części miasta, wzdłuż 12-kilometrowej arterii komunikacyjnej, dawnej Alei Kosmonautų. Większość innych dzielnic mieszkaniowych w kraju, zbudowanych później, pozostaje

10. Projekt opracowany w latach 1962–63, poprawiony w latach 1965–66 i zrealizowany latach 1967–73. Architekci: Vytautas Brėdikis, Vytautas Edmundas Čekanauskas

5. Włączenie nowego budynku banku w istniejący system przestrzeni publicznej w Nowym Śródmieściu, Aleja Konstitucijos, Ambrasas Architects, 2007-2009.(z archiwum A. Ambrasasa)

6. Obecny widok Nowego Śródmieścia (fot. A. Ambrasas, 2009 r.)

w cieniu tej pierwszej realizacji. Nowa dzielnica, pomysłana przez ówczesne władze jako skupisko budynków mieszkalnych w północno-zachodniej części miasta, miała stanowić olbrzymi zurbanizowany obszar, a plany jej budowy zakładały wycinkę dużych obszarów leśnych. Jednak, jak twierdzi architekt Vytautas Čekanauskas, jeden z współtwórców projektu, zespół projektowy zaproponował, idąc za przykładem Helsinek, częściowe zachowanie terenów zielonych, w wyniku czego całość została podzielona na mniejsze obszary. Architekci projektujący dzielnicę odwiedzili w 1959 r. Finlandię i zapoznali się z położonym w pobliżu Helsinek osiedlem Tapiola, zrealizowanym w dzielnicy Savikumpu (1950–69). Niektórzy badacze przyrównują nawet relacje pomiędzy środowiskiem przyrodniczym i historyczną zabudową miejską a nowym miastem zbudowanym w dzielnicy Lazdynai do wzorcowego przykładu modernistycznego planowania urbanistycznego – Amsterdam-Zuid Plan (architekt: Hendrik Petrus Berlage, projekt z 1904 r.).

Według innowacyjnej, jak na owe czasy, koncepcji przygotowano nową serię piętnastu typowych bloków, w tym pierwszych w Wilnie szesnastokondygnacyjnych budynków mieszkalnych o konstrukcji wykonanej z wylewanego *in situ* żelbetu oraz trzech (czwartego nie zrealizowano) centrów publicznych tego mikroregionu. Po raz pierwszy w kraju, standardowe projekty architektoniczno-budowlane dostosowano do otaczającej przyrody. Część budynków mieszkalnych rozmieszczono w segmentach w poprzek linii spadku terenu, inne zaś na planie o „zakłóconej” geometrii wzdłuż linii spadku. Dwie szkoły średnie, których budynki wzniesiono według tego samego indywidualnego projektu podkreślały charakterystyczne cechy krajobrazu.¹¹ Układ tarasowy zaznaczają szes-

nastokondygnacyjne budynki mieszkalne,¹² rozmieszczone na obszarze dzielnicy zgodnie z ukształtowaniem terenu.

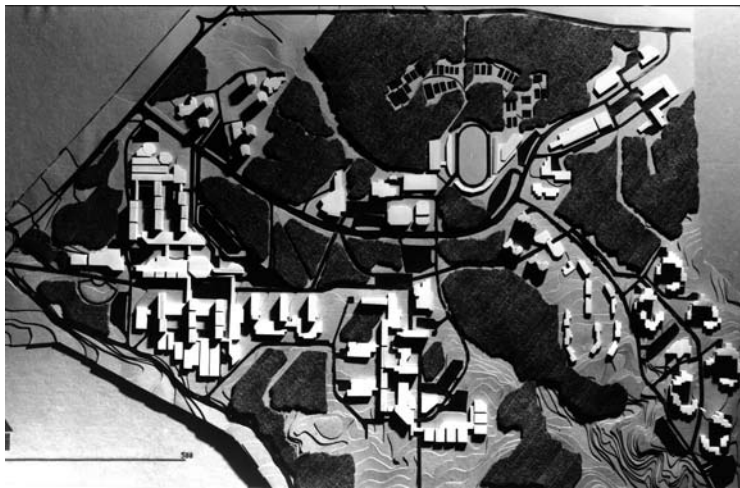
Dzielnica Lazdynai wyznacza jakościową zmianę ideologii kształtowania przestrzeni publicznej. Była to pierwsza na Litwie realizacja założenia urbanistycznego dzielnicy miejskiej, w ramach którego wyraźnie oddzielono od siebie potoki pieszych i ruchu kołowego. Układ komunikacyjny mikroregionu składa się z jednej ulicy przelotowej i trzech ulic wewnętrznych. W głąb ograniczonych ulicami kwartałów zabudowy poprowadzone są ciągi komunikacji pieszej. Prowadzą one do centrów handlowych i rekreacyjnych, placówek oświatowych i przystanków komunikacji publicznej. Dzielnica obfituje w tereny zielone, wykorzystywane jako parki. Jednak nie wszystkie powiązania przestrzeni publicznej zostały zrealizowane. Projektujący dzielnicę Lazdynai architekt (Česlovas Mazūras) stworzył koncepcję Centrum Handlowo-Kulturalnego (1975), jako elementu jej centralnej części, sugerując integrację nie tylko ciągów pieszych, ale również głównych ciągów transportowych.¹³ Niestety, obecnie w miejscu w którym zaplanowano to niezrealizowane publiczne centrum dzielnicy, powstają nie tylko budynki pełniące funkcje publiczne¹⁴, ale również budynki mieszkalne, co zasadniczo zmienia funkcjonalne i kompozycyjne założenia tego kwartału zabudowy, a być może nawet całej dzielnicy. Pojawienie się kościoła w zespole będącym niegdyś reprezentatywnym przykładem socjalistycznego miasta ma wymiar symboliczny. Chociaż budynek ten, jak dotąd, jest słabo zintegrowany z lokalnym układem przestrzeni publicznej, ważne jest iż pełni on funkcję ośrodka z którego korzysta lokalna społeczność.

12. Wilno, ulica Architektu, realizacja z lat 1980–85, architekt: Česlovas Mazūras.

13. Drėmaitė Marija, *Prekybos ir kultūros centras Lazdynuose*, „Archiforma”, R. 2001, nr 1, str. 81–83.

14. Np. kościół Św. Jana Bosko autorstwa architektów Čekanauskasa i Gerliakasa, rok 2001.

11. Wilno, ulica Erfurto 23, rok 1974 architekt: Česlovas Mazūras. Specjalna Nagroda Komsomolu w roku 1977. Obecna nazwa szkoły: Minties Gymnasia.

7. Miasteczko akademickie dla studentów Politechniki Wileńskiej im. Gedymina i Uniwersytetu Wileńskiego, Aleja Saulėtekis, 1964–85; architekci: Zigmas J. Daunora, Rimantas Dičius, Julius Jurgelionis (z archiwum Z. J. Daunory)

Również kompleks wystawienniczo-sportowy na niższym tarasie dzielnicy Lazdynai, zaprojektowany przez Čekanauskasa w latach 1968–69,¹⁵ zbudowano w formie odbiegającej od pierwotnego założenia. W przeszłości zrealizowano tylko jego część: Budynek Wystawowy Osiągnąć Gospodarki Ludowej,¹⁶ będący jedynym obiektem kompleksu zaprojektowanym przez Čekanauskasa. Gmach ten uniknął znaczących przekształceń – dokonano jedynie napraw infrastruktury i zainstalowano nowe systemy i sieci, a także wymieniono wyposażenie niektórych pomieszczeń. Część zaprojektowaną jako wystawową rozbudowuje się obecnie zgodnie z jej pierwotną funkcją i częściowo według pierwotnej koncepcji¹⁷. Problemem jest jednak pozostała część niezrealizowanego kompleksu, gdzie wytyczono działki bez żadnego planu i wzniesiono na nich budynki pełniące funkcje publiczne¹⁸. Reasumując można stwierdzić, że problemy w zakresie istniejącego systemu przestrzeni publicznej spowodowane zostały materialną degradacją obiektów, ich niewłaściwą konserwacją, odstępstwami od planu przestrzennego dzielnicy przy budowie pewnych obiektów, wreszcie zaniechaniem realizacji niektórych z nich. Wobec planów nadania dzielnicy statusu obszaru chronionego należy bez wątpienia zachować szczególną rozagę podczas rozpatrywania możliwości jej rozwoju poprzez rozbudowę. Istnieje jednak pogląd, zgodnie z którym – po analizie wartości architektonicznych jakie przedstawia dane rozwiązanie urbanistyczne w skali całej dzielnicy, oraz konfrontacji tego aspektu z istniejącymi problemami, na jakie napotykają jej obecni użytkownicy – mógłby zostać opracowany projekt rewitalizacyjny uwzględniający zabudowę centrum dzielnicy oraz kompleksową rewitalizację systemu przestrzeni publicznej i tras komunikacyjnych. Należy przy tym pamiętać, że

żywołność danej dzielnicy zależy nie tylko od umiejętności profesjonalistów – architektów, którzy ją zaprojektowali – ale także od świadomości społeczności lokalnych. Temu celowi służy inicjatywa Fundacji Architektury,¹⁹ dzięki której w omawianej dzielnicy (oraz w innych podobnych dzielnicach-sypialniach) zaczęto prowadzić „odkrywające” te tereny wycieczki. W wycieczkach tych uczestniczą architekci, którzy pracowali nad pierwotnymi projektami zwiedzanych dzielnic, a także ci, którzy obecnie opracowują zachodzące w nich zmiany, badacze zajmujący się architekturą, przedstawiciele nauk humanistycznych (np. filozofii) oraz zaangażowani w te inicjatywy członkowie miejscowej społeczności. Studio Architektoniczne AEXN przygotowało projekt zatytułowany *Vietos*²⁰ (co w języku litewskim oznacza „miejsca”), którego celem jest zaangażowanie mieszkańców w proces rewitalizacji otaczającej ich przestrzeni publicznej. Mijamy nadzieję, że wraz z zainicjowaniem takiej współpracy pomiędzy projektantami, administracją i mieszkańcami dzielnicy możliwy będzie jej trwały rozwój, zgodny z tożsamością kulturową tego miejsca.

Nowe Śródmieście²¹ to rozległy projekt urbanistyczny, zapoczątkowany w latach sześćdziesiątych dwudziestego wieku w historycznej dzielnicy Šnipiškės, który znakomicie ilustruje modernistyczne tendencje w urbanistyce (wzrost znaczenia funkcji administracyjnych i usług publicznych zlokalizowanych poza historycznymi centrami miast). Wskutek przekształcenia historycznej struktury dzielnicy poprzez zmianę jej charakteru i intensywności zabudowy, na nowym obszarze ukształtowane zostało współczesne jądro miasta. To nowe centrum życia publicznego jest zintegrowane z historycznym obszarem śródmieścia i innymi częściami miasta poprzez powiązania urbanistyczne. Dalszy rozwój tego zespołu urbanistycznego następuje obecnie zgodnie z kolejnymi koncepcjami architektonicznymi, w odpowiedzi na nowe potrzeby estetyczne, funkcjonalne i ekonomiczne. Przez wzgląd na te oraz inne przyczyny, zrezygnowano z prawnej ochrony tego kompleksu.

Podobnie jak inne zespoły urbanistyczne uznawane uprzednio za zabytkowe, Nowe Śródmieście jest założeniem zrealizowanym jedynie częściowo i w miarę wpływu czasu jego rozwój zaczął przebiegać zgodnie z innymi niż pierwotne koncepcjami. W okresie ostatniej dekady budynek muzeum oraz hotel *Lietuva* odrestaurowano z zachowaniem ich pierwotnej funkcji i formy architektonicznej, podczas gdy hotel *Turistas* i Centralny Dom Towarowy zostały, pomimo zachowania swoich pierwotnych funkcji, poddane znacznym zmianom architektonicznym. Ponadto na terenie Nowego Śródmieścia istnieją obecnie również nowe obiekty, nie wchodzące w skład pierwotnego założe-

15. Budreika Eduardas, *Architektas Vytautas Edmundas Čekanauskas*, Wilno: VDA 1998, str. 94–100; Mačiulis, Algimantas, *Vytautas Edmundas Čekanauskas*, Wilno: VDA 2011, str. 72–75.

16. Obecnie główny pawilon LITEXPO, obiekt uznany za zabytkowy, zbudowany w 1980 r. wg projektu architekta Edmundasa P. Stasiulisa

17. „Piąty” Pawilon, arch. Stasiulis, 1999–2001; „Trzeci” Pawilon, architekci: Rolandas Palekas, Jurgita Garšvaitė, Bartas Puzonas i Alma Palekienė, 2005–06

18. Centrum handlowe *Promenadas*, architekci: Saulius Gecas, Raimundas Pilkauskas, 1995; centrum biznesowe *L3*, architekci: Artūras Asauskas, Eglė Kirdulienė i Jurgis Dagelis, 2005

19. www.archfondas.lt/en/excursion

20. www.vietos.org

21. *Nowe Śródmieście, Aleja Konstitucijos*, plany urbanistyczne autorstwa Algimantasa Nasvytisa; główne budynki: *Pałac Usług Publicznych* (1975), architekci: A. Nasvytis, Alina Samukienė; Hotel *Turistas* (1974), architekt: Justinas Šeibokas; Centralny Dom Towarowy (1973), architekci: Zigmantas Liandzbergis, Vytautas Vielius; Hotel *Lietuva* (1984), architekci: Algimantas Nasvytis i Vytautas Nasvytis; dawne Muzeum Rewolucji s, 1980, architekci: Gediminas Baravykas, Vytautas Vielius; konkurs: 1964, projekt 1966–67, realizacja 1966–84 (nagroda Rady Ministrów ZSRR w 1977 r.).

nia. Jednym z takich obiektów jest budynek banku,²² który w opinii autora niniejszego artykułu,²³ został wprowadzony w tę przestrzeń zgodnie z kontekstem, wzbogacił istniejący kompleks i rozbudował istniejący (nieukończony) system przestrzeni publicznej. W zachodniej części zespołu, zamiast uprzednio planowanej sali koncertowej Wileńskiej Akademii Muzycznej, zrealizowano w 2004 r. projekt Centrum Rozrywki *Forum*²⁴. Nadal brak mu funkcjonalnego połączenia z pozostałą częścią zabudowy. Nie jest jasne, w jaki sposób zwycięskie prace wyłonione w toku konkursów architektonicznych – prawobrzeżna zabudowa autorstwa Gintarasa Čaikauskasa (2004 r.), projekt budynku Muzeum Guggenheim-Ermitage stworzony przez Zahę Hadid (2008 r.) oraz Centrum Sztuki Nowoczesnej (2011 r.) zaprojektowane przez *A01 Architektai* – byłyby w stanie sprostać wymogom ochrony prawnej, gdyby mogły zostać zrealizowane. Nowe centrum administracyjno-handlowe, intensywnie rozbudowywane przez ostatnią dekadę po drugiej stronie Alei Konstitucijos, również przyczyniło się do zasadniczej zmiany sposobu postrzegania analizowanego centrum publicznego w panoramie miasta, korygując jego strukturę funkcjonalną.

Saulėtekis to nazwa miasteczka akademickiego zamieszkiwanego przez studentów Politechniki Wileńskiej im. Gedymina i studentów Uniwersytetu Wileńskiego²⁵. Jest ono świadectwem dominującej w czasach jego budowy koncepcji miasta jako obszaru charakteryzującego się rozdziałem funkcji. Na lokalizację miasteczka wybrano zielone, pokryte lasem tereny o powierzchni 175 ha na północno-wschodnich obrzeżach Wilna. Łatwy dojazd z każdego punktu miasta miała umożliwić sieć planowanych głównych arterii komunikacyjnych. Konkurs architektoniczny ogłoszono w 1964 roku. Na podstawie konkursu przygotowano w 1966 r. wyjątkowy w skali Litwy projekt kampusu dla studentów dwóch uczelni i rozpoczęto jego realizację²⁶. Obszar kampusu podzielono na trzy strefy funkcjonalne – dydaktyczną, mieszkalną i sportowo-rekreacyjną²⁷. Odrębnie funkcjonowały jedynie kompleksy dydaktyczne obu uczelni, natomiast wszystkie inne części miasteczka akademickiego były użytkowane wspólnie przez obie uczelnie. Zgodnie z pierwotnym projektem zrealizowano część budynków dydaktycznych obu uczelni, stołówkę mogącą pomieścić 600 studentów, salę gimnastyczną ze stadionem oraz jeden z zespołów mieszkalnych. Drugi zespół mieszkalny zrealizowano dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku, dostosowując się do pierwotnych założeń urbanistycznych, ale z uwzględnieniem nowych trendów w architekturze.

Obecnie rozwój kampusu w Saulėtekis przebiega według zasad architektury i urbanistyki zgodnych z potrzebami naszych czasów, co oznacza drastyczne zmiany dotyczące zarówno naturalnego otoczenia (tereny leśne) jak i kontekstu miejskiego (nowe budynki mieszkalne na całym terenie i zmiana powiązań funkcjonalnych z uwagi na rozwój peryferyjnych obszarów miasta). Z tego względu nasuwa się dość naturalne pytanie, czy należy nadal utrzymywać prawne ograniczenia chroniące ten kompleks, którego architektoniczny wizerunek został znacząco zmodyfikowany w porównaniu z pierwotnym założeniem. Zmieniły się również niektóre funkcje. W 1998 r. centrum handlowe w części mieszkalnej kampusu zastąpiono gmachem biblioteki²⁸. Mniej więcej w tym samym okresie budynek stołówki zmodernizowano i zaadaptowano na potrzeby Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Wileńskiego (Business School of Vilnius University). W 2005 roku w sąsiedztwie Politechniki Wileńskiej im. Gedymina (w dalszej części artykułu zwanej VGTU) wzniesiono budynek administracyjny Centrum Nauki i Biznesu²⁹, a w jego sąsiedztwie rozpoczęto w 2004 r. prace przy budowie budynku administracyjnego VGTU³⁰. W pobliżu nowego kompleksu mieszkalnego zbudowano w 2011 r. nowe centrum handlowe, a w 2013 r. na terenie przeznaczonym pod budynek dydaktyczne Uniwersytetu Wileńskiego, wzniesiono nowy gmach biblioteki³¹.

Po dokonaniu oceny obecnych i planowanych działań, przygotowano w 2003 r. program budowy „Doliny Saulėtekis”³². Szkoda, że projekt ten nakierowany jest wyłącznie na przyciągnięcie inwestycji. Proces uchylania ochrony prawnej powinien być wyraźnie uzasadniony wynikami badań: na podstawie materia-

28. Architekt Nijolė E. Bučiūtė

29. Vilnius Architecture Studio

30. Sigita Kuncevičius Architects Bureau A.S.A.

31. Palekas Arch Studio

32. Spółka miejska Vilniaus Planas

8. Nowa biblioteka (zrealizowana w 2013 r.) zaprojektowana przez Palekas Arch Studio i modernistyczne bryły budynków Uniwersytetu Wileńskiego, Architekci: Rimantas Dičius, Julius Jurgelionis, 1971–75 (fot. L.Nekrošius, 2011 r.)

22. Zrealizowany w latach 2006–08, architekci: Audrius Ambrasas, Vilma Adomonytė, Tomas Eidukevičius, Donatas Malinauskas

23. Nekrošius Liutauras, *Banko centrinė būstinė*, „Archiforma”, R. 2009, nr 3–4, str. 32–39.

24. Aleja Konstitucijos 26, architekci: Gintaras Čaikauskas, Rolandas Palekas i Miroslav Šejnicki

25. Aleja Saulėtekis, realizacja w latach 1964–85; architekci: Zigmąs J. Daunora, Rimantas Dičius, Julius Jurgelionis

26. Balčiūnas Vytautas, *Studentų miestelis Vilniuje*, *Mokslas ir gyvenimas*, Wilno, 1966 r., nr 9, str. 22–23

27. *Digest of Historical and Cultural Monuments of the Lithuanian SSR*, tom 1, Wilno, 1988 r.

łów projektowych należałoby przeanalizować i ustalić pierwotne założenia obiektu, zbadać przyczyny, dla których został mu nadany status zabytku, określić zakres obecnych zmian i przedstawić argumenty przemawiające za tym, że nie jest konieczne dalsze utrzymywanie jego prawnej ochrony. Przy zachowaniu takiego podejścia można by wypracować jasne stanowisko w sprawie strategii ochrony zabytków okresu modernizmu oraz zebrać cenne informacje pomagające zdefiniować architekturę tych czasów, które można by wykorzystać dla celów dydaktycznych, naukowych i w pracy zawodowej (w dalszych planach rozwoju architektonicznego dzielnicy).

Wnioski

Analizowane w niniejszym artykule dzielnice mieszkaniowe Lazdynai i Žirmūnai, obszar Nowego Śródmieścia wzdłuż Alei Konstitucijos oraz miasteczko studenckie Saulėtekis to wybitne przykłady zespołów urbanistycznych, odzwierciedlających zjawiska zachodzące w czasach ich realizacji w architekturze, urbanistyce i technologii budownictwa, które słusznie wyróżniano wieloma nagrodami i ogłoszono zabytkami kultury. Jednak społeczne i kulturowe przemiany ostatnich dekad doprowadziły do zmian w zakresie statusu i wykorzystania tych zespołów i obecnie każdy z nich wkracza na jedną z czterech różnych ścieżek rozwojowych. Dzielnica Lazdynai, jako obiekt o wysokich walorach historycznych w zakresie współczesnej architektury i urbanistyki, oczekuje na nadanie

jej statusu obszaru chronionego. Dzielnica Žirmūnai podlega rozbudowie zgodnej z wąsko rozumianymi interesami komercyjnymi. Rozbudowa Nowego Śródmieścia zmierza w kierunku wykreowania na fundamencie modernistycznego dziedzictwa architektonicznego wizerunku młodej, tryskającej energią stolicy kraju. Natomiast miasteczko studenckie ma w przyszłości stać się przyczółkiem postępu technologicznego. Dzielnice Žirmūnai i Nowe Śródmieście wpisały się już w historię jako zabytki kultury, jednak ponad wszelką wątpliwość będą one również współtworzyć historię nowoczesnej architektury. Z kolei miasteczko studenckie i dzielnica Lazdynai nadal mają potencjał pozwalający przekształcić je w laboratoria innowacyjnych koncepcji, łączących potrzeby zarówno rozwoju jak i ochrony.

Możemy jedynie wyobrazić sobie, jak wyglądałoby i funkcjonowało miasto, gdyby wielkie projekty urbanistyczne wykreowane w warunkach gospodarki planowej i publicznej własności zostały zrealizowane w całości. Jednak czy przekształcenia tych zespołów urbanistycznych naprawdę grożą utratą ważnych dla kultury wartości? A może fakt, że struktura miejska jest w stanie zaspokoić zmieniające się potrzeby społeczeństwa, jest właśnie tym, co stanowi o prawdziwej wartości tych dzieł architektonicznych, odzwierciedlających ideę otwartej (lub „niedookreślonej”) twórczości architektonicznej i urbanistycznej drugiej połowy XX wieku?

9. Fragment kompleksu Politechniki Wileńskiej (VGTU), zrealizowanego w latach 1970–85, architekt Julius Jurgelionis (fot. z archiwum Archfondas, 2004 r.)

